

NAGY LÁSZLÓ — AVAGY EGY KÖLTŐ DRÁMÁJA

BORI IMRE

VIII.

A tél-képzetnek Nagy László ötvenes évekbeli költészetében kivételes és termékenységet reveláló jelentősége van, s nemcsak az érzelmeknek és eszméknek kifejezéséhez találta meg e képzetben költői funkcióját, hanem a vers-építkezésben is — a „hosszú vers” Nagy László-i formájában, melyet leltár-versnek nevezünk, s szoros kapcsolatban ezzel a kivirágzó és fellángoló képzelet munkája is érezette hatását. Az első ilyen verse (a jégverés elementáris erejét megidéző Gyöngyszoknya) után megírja A vasárnap gyönyöre című leltár-versét, egyértelműen ihlete forrására mutatva a zárósorokban:

Volt egy világ, csupa pír volt, lángolt, most minden fehér.
Ébredj meg, ébredj meg, édes, reggel van, itt van a tél.

Tovább mondja a tél-képzet hordozta gondolatot a Havon delelő szivárvány címében is oly jelképes erejű versében, s tovább hullámszik és munkál a Csodák csodája, a Rege a tűzről és jácintról című, 1956-ban keletkezett verseiben, melyek leltár-verseinek első nagy csoportját képezik.

A képzelet immár „hosszú távon” fut ezekben a versekben, áttöri a látott világ körét, legyőzi statikáját és nehézkedési törvényeit, tehát hagyományos, szem-szentelte rendjét, szállni akar, új vonásoknak, más összefüggéseknek engedelmessé válni. S míg előcsalja a „hétköznapi csodáját” egy különös lélek-állapot vasárnapjának igézetében, előcsalja ellentéteit is, bonyolultságát és problematikusságát, felfedez új világokat, az idilli mellé a tragikusát is térképezve. Elégikus hangot ódaival vált fel, a kijelentés felkiáltássá, kérdéssé alakul, a szemlélődésből eszmélés lesz — a vers makrokozmosza gomolyog fel a versben, melynek részletei is különös világok, ívei az egésznek a projekciói, melyeket a költő láza, a látomás ereje fog egybe.

A vasárnap gyönyöre című verse gócainak kitapintása illusztrálja talán legegértelműbben a költőnek ezt a formálódó „világhoz állását”, melynek görbét a látás konkrét-absztrakt-konkrét háromassága adja meg az ihlet kapaszkodó, felfelé hajtó ösztönzésében, a „mindig

feljebb” vonzásában, és a leírás részletező kedvét a látomás részletező törvényével cseréli fel.

A vers első futamából is már feltör ez az új kényszer:

Surlódik hozzád az éj, a szuszogó azúrhajó,
s micsoda fény támad, milyen rubintos ribillió!
A hajnal piros pallói lehajlanak — de mi baj? ...

Ebbe a káprázatba gyors hullámokban törnek a vasárnap reggeli tevést-vevést rögzítő képek szülte asszociációk:

Ó, azt a furcsa borotvát beléd ne nyissa a sors:
keskenyre sápadsz, bozóttá retten a borosta-tors ...

s arra a sorra, hogy „Falvaim, sárgák, fehérek, országút porát lesők”,
már így felel:

Mindenség voltatok egykor, vagytok most csillámai,
félelmes nagy ez az élet, félelmes bevallani.

A küzdelem motívumának feltűnésével az életnek és a költészetnek egymással keveredő szemléleti képei öltének kérdő-kiáltó alakot, a vágyott szembesül a valósággal:

Járják be teljes valómat új színek, új sugarak,
borzalmak és bonyodalnak freskói vakuljanak,
rettegés-alkotta ábrák, hemzsegők lelkeim falán,

— — — — —
Mi vagyok én, hogy viseljem, amitől elborzadok?
— — — — —

Bolondul küzdök a szépért, látnom kell, nap tündököl,
zöldarany moraj az erdő, fényes szél lombbal pöröl,
kis fülén harmatfüggővel inog a nyunga virág,
reszketnek szirmok, erek, mint szerelmes lányporcikák.
Harsog a létezés: nem nem! Nem akar lenni halott.
Brummog a darázs és elbűg, nyújtja a pillanatot.

A vers azonban, túl a küzdelem motívumán, mely Nagy költészetében, emberi-költői válságaként, az ötvenes évek folyamán megjelent, nemcsak képérzékenységének finomulását mutatja, hanem az eszméletnek mind bölceletet kereső igényét, mind pedig — szoros összefüggésben ezzel — a József Attila-i kép-világ és látás-rendszer feltűnését is:

Árvák a műhelyek, próba-babán a fércelt ikabát
félkarral őrzi a jajt, a teremts pillanatát.
Vad erejétől elzárva dermed a kék dinamó,
hajtószijs lankad, erőtlen hallgat a transzmisszió.
Nem sürget senki és semmi, alszik az esztergapad,
fogán a hámozott fémből szivárványfényű szalag.
Vas-satuk makacs pofája tátva van, tenger a csend,
reszelők halként alusznak, pikkelyük föl-földereeng.

Gazdagítja, kibontja, tovább mondja ezekben a József Attila-i képeket Nagy László, s felrakja ellenpontjait is, annak jelzéseként, hogy bi-

zonyos azonosságai mellett „más” is ez a világ, mint amilyen a költő világa volt. Az eszmélkedő mozdulat azonban a vers zárórészében, ismét csak tünetszerűen, az azonosság jegyein inszisztál:

Kivirágzik az ösztön, az elmúlás rettenete
kénytelen dáridót rendez, úlj a közepibe!

S még inkább a vers utolsó nagy képében, mely Nagy László tél-képzetének érzelmi-eszmei alapjait világítja meg. Többlete, akárcsak József Attiláé is, a továbblépés igényében jelölhető ki: az elidegenedés formái és feloldásának vágya döbben fel a versből:

Éjszaka: úrbeli élet, törvénye rejtve buzog,
testek: a kék gyűrűjében forgódó szaturnuszok...
Csillagvultunknak vége jön, vége van, jóéjszakát!
Árvul a szív, a vasárnap virága ó hova szállt!
Hűlt kövek, hólepte tarló, idegen szélmuzsika,
hófüggöny táncol — és alszik mélyen az emberfia.
Akár az elme, az ég is világosodni akar,
kibukkant mellen a hajnal elfehéredik hamar.
Volt egy világ, csupa pír volt, lángolt, most minden fehér.
Ébredj meg, ébredj meg, édes, reggel van, itt van a tél.

„Tragikus” a Nagy László „vasárnapja”, és felfedezésekkel teljes. A ráismerésnek az ünnepe, az illúzióknak a tora is ez a vers, s annál csodálatosabb, hogy a kritika örömeikként értelmezte, mint Fülöp László is, ki „máig meg nem ismételt igazi örömeikként” nevezi a vasárnap gyönyörét. Holott a „csillagvultunknak vége jön, vége van” gondolata motoz a versben, s az a felismerés üzen, hogy az életnek az a bizonyos „asárnapja”, amelyet társadalmi eszmeikként fogott fel az ötvenes évek elején, eszmeileg volt adott, de nem életformaként még:

Ó mennyiszér meg kell halni egy piciny vasárnapért
s hányszor a távoli szépért, amit egy eszme kimért!
Áldozat mindig te voltál, te haltál, emberiség,
s műhely, gyönyörű műhely nem lett a föld meg az ég.

Magatartása, eszmei viszonyulása sem lesz most már egyértelmű, mint ahogy a társadalmi relációkat kifejező probléma sem fogható fel a pusztán igen vagy nem problémájaként. Az igenlés szülte tagadás fájdalmas örömet szerezte meg, s ebből következően a jelennek és a jövőnek differenciált felfogását is, amely a disztingvációt lehetővé teszi e két kategória között. Nagy László, nem véletlenül, első mélyebben szántó eszmei nekifutásában már nemcsak a maga világban elfoglalt helyének találta meg a koordinátáit, hanem világának is érzékelnéi kezdte a mértékét. Költői következményeit, eszmei-poétikai vonatkozásait pedig A vasárnap gyönyörében fogalmazta meg mind a költői magatartás síkján, mind pedig a versstruktúra területén és a versképződés törvényszerűségeiben.

Költői magatartását, világához való viszonyát az alábbi sorok jelzik:

En nem a bitangok kedvét, förtelmes szájuakét —
éneklem újra és újra sokaknak csepp örömet.
Ó, igen apró, szűk nekem, szívemnek nem otthona,
vasárnap: vetélt sziporka, elképzelt csillag pora.
Elképzelt gyönyörű csillag, szívesen ott mulatnék,
vigságnak nincs ott határa, — ó miént nem a miénk!
Bűvölj meg távoli szépség, szívem a porból kihúzd,
ne zúgjak jeremiádot, se psalmus hungaricust.
Te vagy a cél, ott az élet oszthatlan egysége áll,
daraboló bárdok mellől szám csak azért kiabál.

— míg a versstruktúrát a „hosszú ének” megoldásai mutatják. A „teljes verset” kísérti e hosszú énekekben, azt a totalitást, amelyben az emberi kis világ realitásai éppen úgy elférnek, mint jelentésük szerteágazó gyökere-koronája és az a szellemi burok, mely az értelem mennyboltjaként borul föléje — a tudás világának a makrokozmosza tehát, tengelyében a szemlélődő és világot értelmező emberrel, ki nemcsak méri a kapott távlatokat, de a maga felvetette problémák révén alkotja is azokat. Egy aktív költői elv érvényesülése előtt nyílnak meg tehát a kapuk: a költő távlatadó lesz, mert felszabadult a vers tárgyi elemeinek kényszerítő hatásai alól, és az élet mikrokozmoszának uralmát költőileg detronizálva a szellem makrokozmoszát viszi diadalra. Ebben pedig már az egyénisége a megszabó szerep, s a költő a világ problémái fölé kerekedik — megszerzésének aktusával egy időben. Eddig végeredményben csupán a maga élete revelálta részleteit tudta költőileg megragadni, most már az az „oszthatlan egység” bűvöli, amit a „világ” szó valóban jelent, s a hosszú ének természetes módon kerül előtérbe, s válik legfontosabb költői megnyilvánulási formájává. A hosszú ének ugyanis a szintézisre törő költő versneme, s Nagy László az ötvenes évek derekán jutott el a szintézis igényéhez, amikor is sorra kerülnek ki költői műhelyéből A vasárnap gyönyöre rokon versei.

A Havon delelő szivárvány is a szintetikus látásmód immár meghódított körében keletkezett, és benne Nagy László nemcsak újra felveti, de tovább is mondja A vasárnap gyönyörében is oly elevenen ható problémáit mind az En, mind a világ kapcsán, még ha ennek a versnek közelről sem olyan egységes a kompozíciója, mint volt A vasárnap gyönyörének. A téli világ képzetének azonban olyan erős a vonzása, hogy a szivárvány színeire bomlott részletek mégis együtt maradnak, és a költői skála színeinek, nem összhangját ugyan, de fokozatait már jelzik. Az En relációnak epizódjaival kezdődik a vers, és az általánosítások költői absztrakciójában nyugszik meg. Mintha megtett útjának költői felmérésére vállalkozna ebben a költeményben: költői „látásának” különböző fázisai tapinthatók ki benne, hiszen az első részletek a valóság spontán költőiségét (a hóban meztelenül fürdő Viola epizódja), az emlék-kép intimitását (a téli szánkózás leírása) festik, hogy azután a tél-képzet mitológiai ihletésének jelenidejűsége kapjon hangot s ötvöződjék egy költői küzdelem perlekedő, kérdésekkel viaskodó gesztusaival.

Egyszerű viszonylatokból indul ki. A bevezető részlet például Adynak A szivárvány halála parafrázisa is lehetne: a téli erdőben repdeső vörösbege, a „piros kis örült”

büvöl-bájol,
hideg vesszőkön,
akár a szívem
jajgatva táncol,
szép napot vár,
végtelenségig
fehéredve
ámul a tél, a halál:
micsoda madár,
micsoda madár!

A költőt foglalkoztató problémák első futamai is felhangzanak már itt a szép napok várása gondolatának megszólaltatásával, s a második részletben már önmagát festi, azt a pillanatot ragadva meg, mely a vers születésének ihletét hozza. Az elvesztő-megőrző mozdulat dialektikája foglalkoztatja:

Erdészek néma házában
bika-agancsok, fegyverek
sokat beszélő árnyán
s a rettenet virágán
elrévedek.
Nincs menekvés,
neked igazán nincs menekvés —
susogom a kemény leckét,
s elmosolyodni magamban
mégis szeretnék.
Most, ha üldöz is az álom,
veszendő sorsu örömöm
hiszem, hogy megtalálom...

Részletről részletre emelkedik a küzdelmes elem ereje a versben, míg a tél-képzet konstans háttére nemcsak ellenpontozza a költői lélek forróságát, de hevíti is, újabb és újabb magára vonatkoztatható képpel kínálja:

Lepedősen sűgva-bűgva,
vagy mint a kisiklott
vagonok sója,
sziszegve dől az új hó
a régi hóra.
Temeti mindörökre
nyomait a lánynak,
aki mezíten
fürdött a fényes hidegben...

Erre a részletre következik a magát mutató vallomás:

Vallom, hogy a lelkem
csillámos hó-szaharája
sokszor lesz dűlva,
széllel szántva,
sok vihar kell még,
de a taréjos hótörlaszokban
nem fullad meg ez az emlék...

Költői egyenletét készíti az ilyen részletekben. Az egyik oldalon a „suhancvéremmel izzó csodára várok” gondolata, a másikon a „deres sziv” látványa adja föl ismételten talányait, s lesz végül is a vers világa „belső tűzvészes táj”, melynek lángjai az Ént és a világot egyaránt perzselik. Az egyik, világot festő részlete például ezzel a gondolattal zárul:

A lelkek, a lelkek
aluszhatnak elalélva,
gerincek, tagok, tetőgerendák
roppannak néha.

Ugyanakkor az Ént így láttatja:

Ó, én az ég alatt állva
múlhatatlan fényeket látva
az idő roppant szemealjára
odafagyok mint egy könnyesepp
törhetetlen gyönggyé,
viselhet az idő örökké,
bennem az öröm és bánat
az időé.

A vers zárórészleteiben futja meg a problémák legnagyobb sugarú, következőképpen legelvontabb jellegű körét is. A tél-képzet és a világgal konfliktusokban élő költő mondanivalói összhangzanak a vers végén, jelezve, hogy a költemény egységes világába jutottunk, a költői jelenbe, hiszen itt már a téli világ látványa nem párhuzamosan fut az ihlető eszmei problémákkal, hanem összeforrva mutatkozik a kettő. Négy góca van a vers zárórészletének, s bennük jelkép és valóság, sejtelem és realitás találkozik:

Amíg a rejtelem
ibolya-máza
ráfagy e jégszerkezetű
tájra, világra,
lélek, ó lélek,
hajolj a hit parazsára.

A megkezdett gondolatot egy deklaratív részlet után kapja fel újra:

Ilyenkor éhes a lélek,
vadra hasonlít, vadra,
ha nem vigyáz, a hóbarejtett
csapda bekapja...

s miközben a tél képének egy remek „villanatában” vizsgálják költőisége („borzasan a gyenge hangok hullnak, mint a kékfejú cinkék”), így vall:

Itt élsz ujjongva, sírva,
csillaggá ötvöződöl,
és a halál se fúj el
e földi körből.
Körötted a fegyveres század,
jeges erdő csattog, csörömpöl.

S a vallomás végül látomássá válik:

Ha szétzüllött a csillagok
égi kertje
s fuvalkodnak a kakasok
elveresedve,
akkor az emberek talpraállnak,
kihúlnak az ágyak,
lehúlnak az elmék,
és forgó köszörűn sikoltva,
kova-szagu csillagot ontva
élesednek a fejszék.

A látomás pedig a költő alapvető kérdésének megfogalmazását teszi lehetővé, a világgal támadt konfliktusának jellegét fedve fel azt a motívumot szólaltatja meg, amely Nagy László költészetének küzdelmes elemét mint ellentmondások egységét jelenti. Az utolsó sorokban olvashatjuk:

hogy az otthon, mint a nagyvilág,
ki ne hűljön,
hogy az ember az életet
újra kezdje,
ha szétzüllött a csillagok
égi kertje.

A konkrét életnek és a környező világnak, az adott társadalmi helyzetnek lét-élménnyé válása játszódik le Nagy László hosszú énekeiben, így a Havon delelő szivárványban is, s a verseken e két világ delejének hatásai egyként felfedezhetők. A verseket még el-el-futják a deklaratív s narratív részletek, egy korábbi költői periódus maradványaiként, de már a látomás és a mitológiai ösztönzések is elszaporodnak, a jelképek „többetmondóabbakká” válnak, s a tél-képzetben a költő kép-rendszerének megalapozására tesz kísérletet. Egy szuverén kép-világ megalapozására valló törekvés nyilatkozik meg ebben a jelenségben. Am jellemző, hogy a versnek éppen ebben a szférájában fedezhetők fel a József Attila költészetére mutató mozzanatok, annak bizonyosságaként, hogy a lét-élmények felé a modern magyar költészetnek az ő költészete nyitotta meg az utat. A Havon delelő szivárványban is ott van nyoma ennek a ténynek, különösen a fentebb idézett részletek csillámaiban, s abban a törekvésben, hogy „poklot és mennyet és mindent” kimérjen, s látomásos képében ott legyen az „azúr csillagon ülő lélek” képe éppen úgy, mint a fagyott cinkének a látványa.

A hosszú vers ugyanakkor a függőleges irányú költői terjeszkedés verse is, nemcsak a vízszintes irányban való haladásé, tehát a részletek halmozásáé. A Csodák csodája, epizódjellege ellenére is, ennek a tanulságát kínálja. A költő megszerzett önkörének és izgató problémáinak elmélyítésén dolgozik, s mindenekelőtt a költői küzdelemmel, a korral szemben indított pörének motívumaival telítődik meg a verse, s metamorfózisainak sorát gyarapítva most a Messiás-szerep problematikájánál állapodik meg:

A „Tiszta szívvel”-képzet kilombosodása a Csodák csodája:

Ime, az ember fia föltámadt,
én vagyok, nem árnyék, nem is látszat.

Ne játsszon itt az élet hunyósdit,
most húzom fel az idő rugóit.

Jöjjön el, jöjj el hajnal, te hajnal,
tűzzel a kihült egekre nyargalj!...

— kezdi a verset, egyértelműen húzva meg a kört, melyben mozogni fog. Feje fölé, immár nyilvánvalóan, „kihült ég” borul, s ebből a tényből következik, hogy egykori álmai egétől szabadulni akar, mert azon a megtépzott illúziók felhőrongyai lebegnek — az emlékek, melyeknek kísértetjárását akarja megállítani. A világhoz, s így az emlékekhez való viszonya változásának tünete ez, s belőle a „Tiszta szívvel”-gondolat és magatartás új kvalitásai sarjadnak ki: az egykori tiszta szívű lázadóból, akinek világ-éhség volt a jellemzője, megcsalt lázadó lesz immár, ki kevesebbet kapott, mint amennyit várt. Újra és újra összegez tehát, elannyira, hogy versei e körének fontos vonását adja ilyen törekvése. Eszmeiségének és költőiségének forrásait fedi fel, nem mentesen természetesen a magyarázkodó pörlekedés szándékától sem, hiszen költészetének problematikussága nemcsak költői műhelyének, hanem a költő és társadalom viszonyának relációiban is adott. Nagy László „költői küzdelmének” sajátos fajsúlya születik meg magatartása ilyen jellegéből, s így alakul ki többszólamúsága is, a költői és a társadalmi lét kánonját dalolják versei, miközben a hallás egy régebbi minősítése alapján diszsonánsnak nevezhető hanghatások a maguk természetes konszonzanciájukat keresik, s harmóniává alakulás közben mutatkoznak meg. A lét-élmény kettőssége azonban nem tud feloldódni, s a költő továbbra is kettősségükön inszisztál, mert a remény elvének sokkal egyenesvonalúbb és egyszerűbb felfogását képviseli. A szeme előtt megnyílt mélységeket sem tudja felmérni, pedig lét-élménye erre ösztönözte, a tél-képzetben felfedezett mitológia vonzása erre biztatta. Relációi, következőképpen, akkor is egyszerűsödés felé mutatnak, amikor az általánosítás kínálta magát:

Üres a sírom, ott csak a gyolcsok
feküsznek, rajtuk vad-piros foltok:

diplomái a Megcsalatottnak,
rikítanak tanúságot a kornak.

A bámulóknak hirdetik nyíltan,
hogy a kint, a halált is kibírtam,

hogy az enyészet ágai bennem
susogtak, s daczból fölemelkedtem...

Ám ugyanakkor csak jelezni tudja, de nem felmérten, tehát költőileg, megmutatni is világát, minek következtében deklaratív hangon szól:

Tél világolt az én fejemben
s jaj én sok mindent elfeledtem.

Föltámadva is árván csavargok:
csődüljetek a szívemhez, dolgok!

Nem lesz véletlen, hogy a leegyszerűsítésnek rövidzáratai még ekko-
riban is felsejlenek, mint a Csodák csodája tél-rajzának zárlatában:

He, ti sugarak, havat csoboltok,
ezüst-erekkel ragyogtok, dombok.

Beszakadt a tél feje, széjjel omlott,
a Dunán szörnyű halánték-csontok

úsznak, libagnek lefele délnek,
ütődnek dühvel a hídpillérnek.

Itt sodródznak a télre viritott
orgonák: gyenge virág-mártírok.

S gólyák suhannak fagyosan délnek:
vértanui a nagy merészségnek!

Déli árammal érkeznek újak.
Hiszem: a gondok, bajok elúsznak...

Csak a vers utolsó részletében (az „Éloi lamma sabaktáni! — ...”
kezdetű szakaszban) tudja a versbe vinni annak a „niagarai zúgás-
nak” az igézetét, amelyre felkészülőben a Csodák csodája című verse
is megszületett.

A látomás, mint a költői világkép megjelenési formája, 1956 táján
végül is megszületett Nagy László költészetében. A magyar irodalom
kevés költője küzdött meg világgképéért ennyire, mint Nagy László,
s tett meg hosszabb utat önmagáig, költői alaptermészete kibontásá-
nak pillanatáig. Nem anyaga, nem költőisége állt ellent, hanem esz-
mélkedésének természete, fönntartásai, melyek abból a makacsságból
táplálkoztak, amely nem akart megbékülni azoknak a társadalmilag
oly közvetlenül adott illúzióknak a pusztulása tényével, amelyeknek
kenyerén a negyvenes években férfivá ért. Világgképének döntő eleme
volt ez a mozzanat, s ez magyarázza azt a költői bátortalanságot is,
amelyet az életnek mint lét-élménynek költői kifejezésében mutatott,
ez derít fényt azokra az el-elcsüggedésekre, amelyek verseinek dekla-
ratív részleteiben jelennek meg, s költőisége mélyebb munkájának
fragmentáris jellegét adják. Egy robbanásig feszült és hevített tár-
sadalmisság hatásainak kellett érvényesülnie, hogy eltépje az utolsó
szálakat is, melyek költőileg világának szűkebb és elemibb köréhez
fűzték mind a világ dolgai költői értékesítése, mind pedig eszmeisége
síkjain. A kis világ iránti érdeklődése azonban nem szűnt meg, de
merőben új és más lett a viszonya hozzá, s más a szerepe is ennek
a világnak Nagy László költőisége megvalósulásaiiban. Az egyediségnek
a benyomása semmisül meg versében, a látomásba öltözködő költői
kifejezés az általánosnak, az egyetemesnek a gondolatát ostromolja,
az élet a létezés, az egy ember életének eseményei az emberi sors távlatait
kapja meg, ég és föld találkozik a költői képsorokban, és a versben
a történelem szele kezd suhogni.

A Rege a tűzről és jácintról című Nagy László-versben látjuk ennek a régóta keresett költői kifejezésnek és látásnak az első maradéktalanabb megvalósulását, egyben magatartása eddig érzékelt formáinak a megsemmisülését is megállapíthatjuk. Hosszú éneke már nem az esetlegességek füzére: apjának, anyjának s magának felsejlő életképe egy szentcsalád-képzet körvonalába öltözik, és hirdeti az emberi sors egy lehetséges formájának tragikumát, amely sajátosan a magyar világban gyökerезik, s mely, íme, most fordulópontjához érkezett el. A fordulat érzékelése a pont, ahonnan a költő a versbe kívánckozó élet-anyagot szemléli, s viszonyulásának ez a mozzanat adja meg a legsajátosabb vonását. Egy múlt áll a költő ítélőszéke előtt — egy múlt, amely magatehetetlenségében képtelen volt jövővé válni és kielégíteni a vágyottakat a kívánságait. Bár a halál gondolata dolgozik a versben, éppen ezért Nagy László „regéje” mégsem a halálról szól, hanem az életéről beszél, amely nem-élet volt. Ezt a nem-életet ostromolja apja és anyja életsorsának látványában, és ezeket a tapasztalatait terjeszti ki a világegyetemre és a történelemre a látomásokba futó képsorokban, s ezt olyan költői erővel teszi, hogy a versből végül is a legmarkánsabbban a költő és a világ problematikussá vált viszonyának relációi bontakoznak ki, a narráció szüntelenül a pör szavait mondogató megidézéssé válik: lamentációvá, amely a himnusz és a sirató felé egyaránt elindítja a képzeletet, s tegyük még hozzá, hogy a két versbetét: a varázsló-bájos regösének és a középkori Mária-himnusz idéző ünneplő vers hangulati hatásai révén a mondánivaló olyan orkesztrációt kap, amely a Nagy László-verset teljes értékűvé teszi, a költői erő telje üzen — az a polifónia, melyet a hosszú vers, a modern költészet szimfóniaformája, tartalmazhat, s mely felé egész 1956-ig tartó költői pályáján szüntelenül tartott.

A biztos hangvétel verse a Rege a tűzről és jácintról. Az első kép megnyíló távlataiban már ott van a vers teljes univerzuma:

Nyári arannyal, gyönggyel, vérrel
 jajgatnak a szekerek, jönnek dőcögve,
 hanyatt dülnek a dérverte szerűn,
 küllők viczorognak a csillag-körökre...

S ihletének tétele is a versben teljes értékű megfogalmazást kap: a költő, eldobva nehezekeit, játszi könnyedséggel emeli a látomás öntörvényű világában „földi” viszonylatait:

Édes szüleim, nektek már ősz van.
 Ősz van, a tapsikoló örömök holtak,
 kötött bokával, földmorzsás orral
 akár a vércseppentő vadnyulak: lógnak.
 Éržeikeitek, jaj, sokat tudnak:
 hószaga van a szélnek, jön a tél rátok,
 fehér hegyláncot felhők idéznek,
 halálcsipkésen úsznak a látomások...

A szülői télbe hajló ősznek a látványa azonban csak a közvetlen oka a költői sírásnak, elindítója az élménynek, de ugyanakkor nem a kifejezés célja is. Apjáról szólva ezer esztendő férfisorsáról szólhat, hiszen a regösének betétje s a sor: „e rongyos Pannóniában kertészek

mi vagyunk, tudod-e?”, az ősidőket idézi meg, a történelmet, melynek kiszolgáltatott Atlasza volt mindig az apában megtestesült férfi. Az apró s intim életrajzi adatok is éppen ezért hatalmas árnyakkal lesznek jelen a versben, s az egyetemességet ostromolják:

Hol a kép, hol az a felséges, titokzatos?
Hol a fej, az a sohase pillantó fekete kos?
A csipő, amit az Isonzó nem tudott elragadni?
A hajdani férfi eltűnt, maradtak romhalmai.
Mert pillantott az idő, a vadkevély test megtöretett,
biztonságát az idő zúzta, dinamit a bazaltkövet.

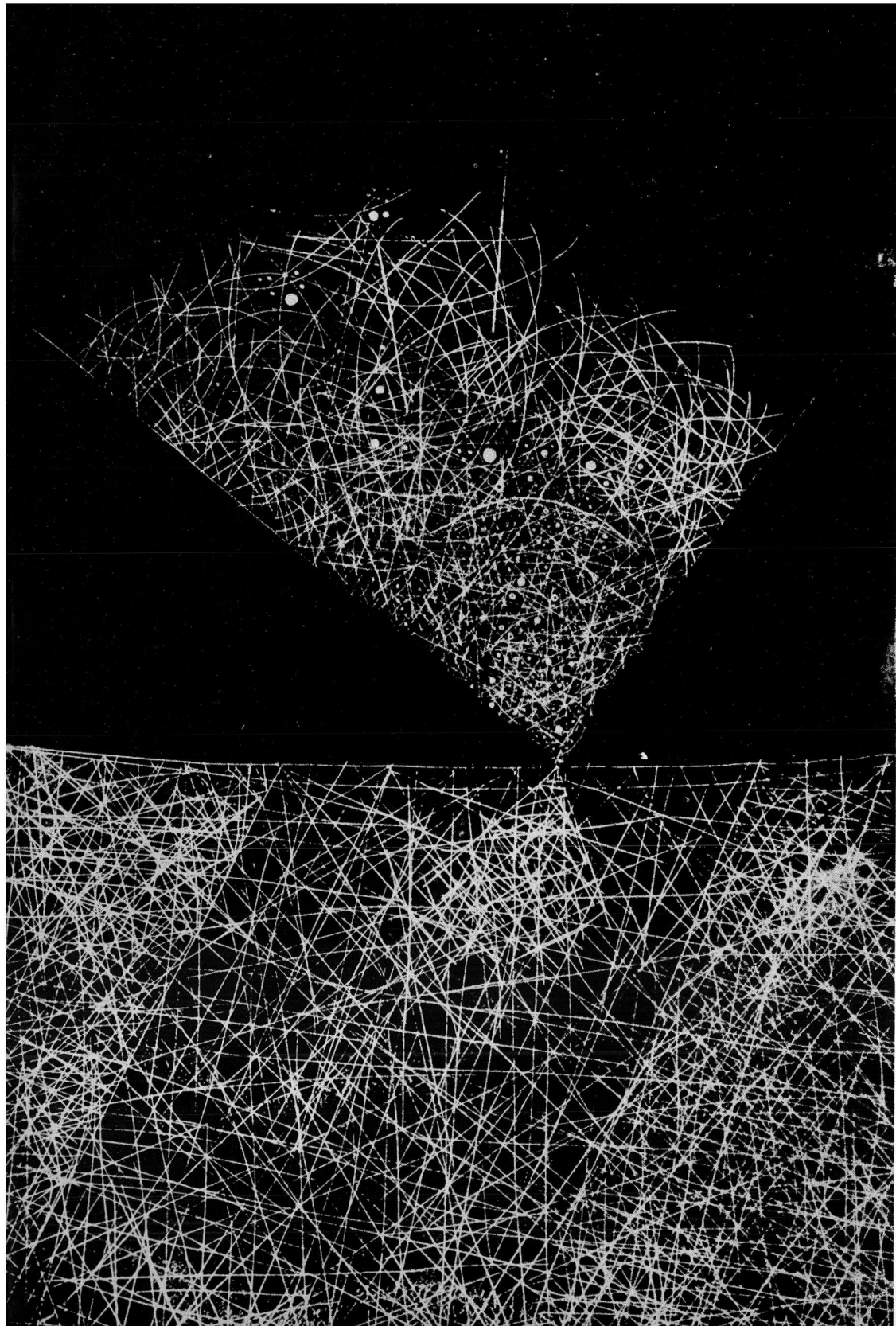
A költői képzelet nemcsak fölszabadul ebben a jellemzésben, hanem az érzékenység új miróségeit is megmutatja — világokat kapcsolva össze egy-egy nekifutásában, hogy kozmikus arányokat is elérjen:

Jaj, most meg kaszával vágjuk haldokló tehenedet,
szarvát üti a földbe, kínjában a tőgy megeredt,
viszi a téli hajnal, úszik a légben hanyatt,
fűkörme, csüülke a csillagrögökön meg-megakad,
világgá nő e hulla, farka, mint a Tejút, habos,
létünket húzza, föl is rikoltasz: irtózatos!...

Az apa eföldisége, anyaghoz és kis életrelációkhoz kötöttsége s az apa-képzet költőileg durvább megmunkálása ellenében az anyja alakját a képzelet gyöngédsége veszi körül, a középkori himnusz áhíthatat sugározzák a sorok az „örök anyát” ünnepelve, ki „Halhatatlan, zsendül és pendül ezer alakban”:

Fogsorod alá anyám, az évek
aknácskáikat sunyin beásták,
omoltak szádban a márványbástyák,
csavarták hajadat csuklőikra,
gyöngyház-forgóid forgatták kínra
    az évek, mama, az évek
az ég tornyában himbáltak téged,
kihallgatták a szívverésed,
elmeritettek a csend vizében,
kihallgatták a szívverésed,
páva-álmodra fegyverük dörent,
sikolyod volt ruganyos ágyuk,
    zsoldjuk a könnyed,
édesanyám, ne nézz utánuk!...

Nagy László költői érzékenysége vizsgálja az anya-képzetet megéneklő részletben, és ezt dúsítja a vallomások alak-váltásaival is, hiszen a betétjellegű himnusz, elidegenítő stilisztikájával az első személyű költői vallomásból költői monológba megy át, majd az anya sirató szövegre emlékeztető első személyű lamentációja szólal meg, hogy végül a fiúval folytatott dialógusból ismét az első személyű költői vallomásba torkollják a vers. A vers lamentációjellegét kapja meg ebben a részletben: a világ siratása hangzik fel a versdallam két ívén is. A költő szülei öregségét siratja, apját, kinek a „tél szájába vette az ujjait s szuroksötétre rágja, lilára a körmök holdjait”, s az anyját, ki „isten kislánya”, és így szól:

Jaj, a lagzinak vége, megtörték menyasszony-arcom,
 siklatják szívemet szánon, két görbe kardon.
 Jaj, az országút dombok farára osavarodott
 menyasszonyi fátyol, sirástól csonttá fagyott.
 Jaj, csupa zuzmára-oltár ez a világ,
 jegenye-gyertyák ormán varju-fekete láng.

És a költő siratja a télbe hajló világot, azt az emberi hideget, mely az élet látványa felett érzett rémületből fú, s keresi meg ezáltal a költő a vers-probléma egyetemes érvényű erét is:

Nem, nem! A mennyei karhatalom süket és vak lett,
 fegyverek, hárfák oda már, a legenda levedlett,
 korhadttollseprű-szárnyat rágnak a molyok lárvái,
 édesanyám, az égbeliektől mit lehet várni!
 Se az ég, se a föld kardokat érted nem terem,
 pedig te vagy a szépség, te vagy a munka, értelem!...

A világgal ugyanis a költő találta szembe magát, ő az, ki pörös szavát felemeli, és spontán lázadozásaiból a léttel és a létezéssel csatáját vívó költővé válik — maradéktalanul vállalva immár a küzdelmet s vele az illúziókkal való leszámolás tényét is, hogy a remény elvét immár ne csak a társadalmi, hanem az emberi lét felől is kereshesse. S miként egykor József Attila A Dunánál című versében (mellyel e Nagy László-vers kétségtelen rokonságot tart) írta, hogy „Anyám szájából édes volt az étel, apám szájából szép volt az igaz”, úgy tartja meg Nagy László iz ezt a kettősséget. Apját szólítva mondja: „Rágd a számba, hogy nálunk törvény a hűség, a jóság, hogy aki a sátrát eladja, megveszi koporsóját”, s ekkor még ő a „Hűszéves, kit az irtózat még alig árnyal”, s anyjához beszélve vallja be, hogy a mindenséggel találta szembe magát:

Vérkörödből kitortem, aranytálat öletem én: a napot.
 S tudd meg: az éles bába-olló nem nyirta el a kapcsolatot.
 Riadalmadhoz kötve vagyok, veled rázkódom és vívódom,
 jaj nekem, táplálsz te engem elrejtett köldökzsinóron,
 süvít közöttünk, kontinensek közt óceánalatti kábel,
 minket egymástól iszonyú olló: csak a halál vág el.
 Hitted-e mikor vérszirmos ágyán a Boldogasszonynak
 ketten feküdtünk már s a fájdalmak elődalogtak,
 hitted-e, hogy a fiút, akit szorít a pántos pólya
 a mindenség szorítja majd s a sorsod is eldalolja?...

Ekkor tudja megfogalmazni az egyetemességnek versét átjáró jellegét is mind deklaratív formájában („Tudom én: a te idegeidet végtelen évezredek pengetik és ha te félsz, az ősejt is veled rezeg”), mind pedig a költői kép teremtésének a síkján, ars poetica értékű részletekben és a vers szövetének szinte minden pórúsában. Önmagára és költőisége új pillanatára egyaránt jellemző éppen ezért a varázsló költői magatartásnak a felrajzolása:

A versem érted kiáltoz.
 Okádok sziklát, a trombitákat
 lapítom: puffadt aranyhüllőket.

Halálangyalok fuvalkodhatnak:
dühös kutya a pehely-dunyhákat,
szívem széttépi őket.
Hallgassatok ide dolgok, növények,
baj-szövevények, jaj-vetemények.
Hallgassatok ide bolond plakátok,
végzések, idézések:
kisszéken itt ül,
az ég alatt alázatásba gúzsadt
az én anyám: Vas Erzsébet...

A kreatív világteremtés költői bővölete szól tehát Nagy László „regéjéből”. A másoló technikát, a kifejező-leíró költői magatartást felváltotta a teremtőé, a szuverén individualizmusa s a kritikai észé, amely óráját nem az esetlegességek és a „kis világok” járásához és perspektívájához igazítja, hanem, szinoptikusként, vállalja a „törvények hű meghallójának” a szerepét mind az adott világ varázsai, mind pedig az emberi élet dimenziói vonatkozásaiban.

E költői metamorfózis mögött az 1956 ősze felé sodródó ország lelkiállapotának örvényei kavarnak — egy deszilluzionizmus, amely azonban nem adja meg magát, hanem az évek során elhalványodó és elvesző remények megkeresésére indul, s nem riad belemerülni az örvénylő életbe sem érte, s vállalja a „bánat idejét”. Miként rövidebb lírai darabjai is jelezték — a látó költő magatartása bontakozott ki az egy évtizednyi bábállapotból 1956 táján, s Nagy László „költői” költőiségére talált, feje felett a történelem szelének süvöltése közepette, nem kis mértékben reflexeként is. Ez a sodrás ugyanis azokat az utolsó szálakat is eltépték, amelyek görcsös ragaszkodással kis világa perspektíváihoz és valóságához kötötték. Eszmélkedésre kényszerült, a lázadó magatartását pedig a meg nem elégedéssel váltotta fel, kinek póra a világgal immár szüntelen, s nem elégszik meg kis társadalmi körének ígézetével. Más kérdés, hogy Nagy László költészetében ennek nyomait abban a spontán intellektualizmusban fedezhetjük fel, amelyet eszmélkedésének kényszere ébresztett fel. Fülöp László megállapítása is ezt látszik igazolni, amikor arról beszél, hogy „Nagy László a gondolat hatalmát ritkábban hívja segítségül küzdelmeihez”, ám „mégsem ösztönös, hanem nagyon tudatos lírikus”. Ha hosszú útkeresésének, lassú kibontakozásának, jelzett váltásainak okait kutatjuk, erre a jelenségre föltétlenül hivatkoznunk kell, hiszen feltűnő, hogy az intellektuális igény után kiáltó költészet oly sokára, s akkor is elsősorban az ösztönösség fokán, tudja csak ezt az intellektualizmust realizálni, minek következtében Nagy László költői kezdeményei (az új csapások és lehetőségek sora pl. nála kap hangot először) csak megjelennek, de kibontakozni nem tudnak — teljes értékű lírai világgépet alkotnia nem sikerül, „deres majális” és tél-képzetének pedig elsősorban szimbolikus vonatkozásait tudja csak kamatoztatni.

1956-tal azonban az előkészületek, a kibontakozás szakasza végérvényesen lezárult, s a történelmi forduló egyúttal költőnk pályaképének nagy fordulója is lett mind a vers érzelmi-gondolati, mind pedig költészeti vonatkozásaiban.

Nagy László pályaszakaszának áttekintése kapcsán még két mozzanat érdemel különösebb figyelmet: versei ritmikájának a kérdése és a bolgár népköltéssel való foglalkozásának a költőisége alakulására gyakorolt hatása.

Németh László figyelt fel, alighanem elsőként, Nagy László verseinek azokra a rejtettebb vonásaira, amelyek a versek felszíni világa alatt jelezték, hogy a költemények ritmikájában jelentkező új minőségek mintegy előlegezik azokat a költészete egészét érintő változásokat és kifejeznek törekvéseket, melyeket csak 1956 táján sikerül teljesebb mértékben érvényesítenie. A Nagy László-versnek sokáig csak szemlélete és a költői magatartása volt „népies”, ritmikájában ugyanakkor a tagoló vers ösztönzése üzen, a dalolt vers ellenében a „mondott vers”, amely majd a hosszú énekekben érvényesülhet a versmondattal-kiképzés egy változatos és kevésbé kötött prozodiájának megteremtését téve lehetővé. A Romantika nyolc versben ciklusának Bakony című versét Németh László pl. „pompás, Arany ritmusával vetekedő magyar versnek” minősíti, egyben pedig az ütemelő és tagoló vers közötti átmenet típusának tartja, hiszen ennek a versnek, mint megállapítja, határozott szótagszáma nincs már. Ugyanó állapítja meg, hogy A vasárnap gyönyörei is arra lehet példa, „hogy milyen jól használható ez a ritmus oldottabb, elmélkedő versekben is”. Kiss Ferenc pedig Alkotás vagy öncsonkítás című ritmikai problémákat tárgyaló tanulmányában, végigkísérve Nagy László verseinek ritmikai eredményeit, felfedi, mennyire behálózzák a hagyományos költői magatartás szülte verseket is a ritmika jelezte hajszálnyi repedések, s hogy a költemények e mélyrétegében már azok a diszsonanciák üzennek, amelyeket oly sokáig takart verseinek felszíni álharmóniája, a konzekvenciák levonásától idegenkedő magatartás, mely ihletének és természetének ösztönzése és a megvalósulások közötti kettősségeket szülte.

Kiss Ferenc szerint Nagy László, indulásának idején, az éppen megújuló magyaros verseléssel találkozott, hiszen ekkor már „vége a szabadvers divatjának, a jambus elemi formája pedig a licenciák során a végletekig elszürkült s unottabb lett az ősi nyolcásnál”. Természetesen következik tehát, hogy a versformákhoz tapadó stílus-elemek konvencionálisizmusát is meg kellett állapítania, s mi több, azt a fontos tény is, hogy ezek a konvenciók Nagy Lászlónál „a személyes mondanivalónak inkább gátjai, mint segítői” voltak, nemkülönben azt, hogy az ilyen alapokon konstituálódott vers-világ a „bonyolultabb tartalmak, a nagyobb feszültségű, zaklatottabb líraiság számára már túl szűkös és feszes”, függetlenül attól, hogy dicséri Nagynál a formának a képek természetével és a líraisággal való egybehangelési kísérletét, képei jelképes jelentésének és metaforáinak friss és eredeti szemléletét. A ritmikus biztos kézzel rajzolja meg Nagy László verseinek fokozatosan bonyolultabbá váló alakulási ívét, jelzi azt az építkező kedvet, amely a magyaros ütemezésből bonyolultabb és összetettebb metrikus képleteket hozott létre. Am nemcsak a hosszú versekben realizálódott összetettebb metrika nyomán támadt „egészen sajátos, immár Nagy László-i sorfajtat” emlegeti, hanem azt a „versalkati hibát” is, amely a költő variációs ösztönének lassúbb mun-

káját jelzi. A metrum képletének vég nélküli ismétlődésében Kiss Ferenc a költő szívós konokságát véli látni: „Van ebben valami szívós konokság: szilárd partú mederbe kényszeríteni az áradást. Csak-hogy a versforma erre önmagában nem képes, ha a mondandó természetéből adódó primér rendező erők elégtelenek”, s jogosan emlegetheti a költő „szerényebb formálóerejét” még hosszú versei kapcsán is.

A metrika is tanúsítja, Nagy Lászlónál az ösztönzések és a megvalósulások ellentmondásai jelentkeznek, annak a permanens válságnak a tüneteiként, amelyek készülődésének feltűnően megnyúlt időszakaszát jellemezték. Dicséri a Havon delelő szivárvány kapcsán a ritmust, mely a „lélek érverésévé” vált, s megállapítja, hogy ugyanakkor Nagynál a „forma és a szenvedély ellentéte végig érvényben marad”, s hogy a belső feszítőerőket „szabályozó fegyelem beklyózza” — az eszmélkedésnek a spontán intellektualizmus tokjában maradt volna reflexeként. A Nagy László-vers intellektuális rétegének és vonulatának lemaradása az ösztönös megnyilvánulások mögött nyilvánvalóan következik ezekből a tanulságokból. Leggyorsabban ritmus-ösztöne reagált a változásokra, és legnehezebben magatartása, költői felfogása mozdult el a hagyományos és örökségként értelmezett költőiségtől, hamarabb készült el a Nagy László-i sor, melyet Kiss Ferenc „óriás-sornak” nevez, mint költői világképe, részletekben könnyebben megnyilatkozott, mint abban a totalitásban, amelynek delejét szüntelen érezte.

A bolgár népköltéssel való kapcsolata a másik olyan mozzanat, amely Nagy László költészetében figyelemreméltó nyomot hagyott. A költői látás és krealás vonatkozásainak, tapasztalataival találkozott e költészet révén, azzal, amit 1959-ben, fordításainak utószavában is megfogalmazott: „Költészetünk története mutatja, hogy különböző korokban más-más módon hatott (ti. a népköltészet), hol romantikájával, hol realizmusával. Hatása azonban, kivéve a nagy egyéniségeket, inkább áldatlan volt, mint áldásos. Egyszerűsége együgyűséggé, muzsikája csingilingivé silányult az avatatlank kezén. A népköltészet lejárata még tart manapság is. Sok-sok arcát ismerni kellene végre. Cifrázkodása mellett észrevenni ékességét, realizmusa mellett absztrakcióit, világossága mellett rejtett áttételeit, jámborsága mellett égrelovó szertelenségeit. Ritmusában a lélegző elevenséget...” Nyilvánvaló, hogy az a bizonyos ékesség, absztrakció, rejtett áttétel, égrelovó szertelenség volt az, amely Nagy Lászlót a bolgár népköltészetben megragadta, s ezek a vonások voltak azok, amelyek hozzájárultak, hogy benne a kreatív költő megnyilatkozási igénye mind türelmetlenebbül kezdjen dörömbölni, s a népiességnek nemcsak stilsztikájával, hanem világképével és a költői magatartást megszabó jellegével is szakíthasson. S nyilvánvaló az is, hogy ritmus-ösztöne is innen kapott ihletet: a Nagy László verseiben észlelt tagoló ritmuson ott van a Bartók Béla emlegette ún. bolgár ritmus hímpora is. Ezek a vonások pedig arra vallanak, hogy a magyar költészetnek önnön természete feifedezéséhez ismét segítségre volt szüksége. S ahogy a múlt század hajnalán a szerb népköltészetnek jutott ez a szerep, úgy vált századunk ötvenes éveiben a bolgár népköltészet és ritmus-világ ihletőjévé Nagy László költészete révén. S hogy a magyar népköltészetnek miért nem leljük mélyebb nyomát e hatások

között, arra Csoóri Sándornak az a tanulmánya vet fényt, amelyben szinte elsőnek tett kísérletet kreatív és absztrakt-szürrealista elemei felfedésére (Szántottam gyöpöt...). A költői világ-alkotás egyik lehetséges formáját kínálta ez a népköltészet, a realistának minősíthető népies ellenében, az egyszerűség kedvéért a szürrealistának nevezhető, amely nélkül a modern magyar költészet „hosszú éneke” meg sem születhetett volna — természetesen azokkal a jelentős hatásokkal párosultan, amelyeket az ilyen költői felfogás József Attilától és Weöres Sándortól kapott, majd pedig az ötvenes évek második felében a spanyol Garcia Lorcatól.

Nagy László versei 1956 táján e hatások és vonzások fókuszaként reflektáltak — immár a magáralátalás és kivívott szuverenitás büvöletében, a szerzett költői tapasztalatokat és a világnak egy új minőségű képét — nem a másolat, egy candide-i magatartás következtében, hanem a költőileg előállítottat.

X.

„Költészetében 1956 után a fájdalmasan elhúzódó hallgatás, a magányos visszahúzódás szakasza következett. A lírát visszaszorító megrendülés nehezen oldódott” — Fülöp László fentebbi véleményében szinte az egész Nagy László-irodalom álláspontja összegeződött, s szinte valamennyi költészetét méltató írás megállapodik a költő válságánál, amelyből, a kritikusok véleménye szerint, lassan kilábolt. „Az elmúlt nyolc esztendő versei kemény, szigorú küzdelmet jeleznek a válságból való kiemelkedésért...” — írta róla Illés Lajos méltatásában. A Nagy Lászlóról szólók feltűnő egyértelműséggel a költő válságára mutatnak, holott nyilvánvaló: a kornak, a világnak a válságáról kellene beszélni, abban az értelemben, ahogy József Attila énekelt az Eszmélet VI. darabjában: „Im itt a szenvedés belül, ám ott kívül a magyarázat”. Mert Nagy László, a költő, első lélegzetállító csúcására futott fel éppen ebben az időben, s a költői látomás realitása győzött, hiszen az események, amelyeket költőileg, ha nem is megjósolt, de a társadalmi válság apokalipszisének sejtelmében mintegy előérezett, a költőnek és a költőinek a diadalát hirdethette a valóság felett. Ám felmerül a kérdés: az ember, aki az 1956 körüli eseményeket megérte és megrendülve látta, országa hogyan táncol veszélyes meredélyek peremén és az eszmények, amelyekre esküdött, alapjaikban vannak megtámadva, azonosítható-e a költővel, aki a látomás révületében az Apokalipszis lovasainak dübörgését hallja ki a szívdobbanásból is, aki látja a vérbe és a lóporfüstbe merült városok kísérteties tragikumát, és versként örökíti meg a pusztulásnak immár azt a konkrét látványát, amit ő maga nemrég, mint a deres majális, a tél-képzet költői kiteljesítésével siratott el?

Kérdésünkre a feleletet egyértelműen megadni vajmi nehéz, hiszen nemcsak az okok és okozatok kusza szövevénye kínálja a buktatókat, hanem egy bonyolultabbá váló költői világ is a tanulságait és tényeit. Ami nyilvánvaló, az az ember és világ viszonylatának, kapcsolatainak összetettebb, tehát ellentmondásosabb voltában mutatkozik meg. A költő az egyértelmű igenek és nemek lehetőségét veszítette el, s a folyékony és lávázóvá váló történelemben a halálnak

és a születésnek a pillanatát is megélve az életet meztelen valóságként és a társadalmi lét megjelenési formájaként szemlélhette. Nagy Lászlónál, költészete szempontjából tehát nem a gyakorlati politikai, hanem a költőiségre kiható gondolati-poétikai mozzanatok bírnak elsősorban jelentőséggel, hiszen 1956 olyan társadalmi-történelmi örvénylés volt, amelyből a gondolkodó fők csakhamar felvethették fejüket, s a gyakorlati politika kínálta perspektívákkal a maguk kis világában rendezhették problémáikat és viszonyukat állammal és politikával. Nyilván rendezte költőnk is, ha nem is azzal a fenntartás nélküli azonosulással, mint egy évtizeddel ezelőtt, pályájának kezdetén, amikor világlátása még lineárisan a „Tiszta szívvel”-magatartást revelálta, és a társadalmiságnak a lehető legközvetlenebb formáit hódította meg.

1956 őszén s 1957-ben tehát a létezés pozícióiból néz a világra, amikor verset ír — arról a csúcstról, ahová hosszú énekeiben s rövidebb lírai darabjai javában jutott fel. Az idő apokaliptikus, konfliktusos jellegét, a tótágast álló világ meghibbantságát, a hagyományos értékrend zavarát érzékeli elsősorban, s verse az elégia dallamát hozza, az életet siratva, immár túl a deres majálisnak és a télképzetnek azokon a kvalitásain, amelyek költészetét 1956 ősze előtt jellemezték. A pusztulás mitologikus-kisérteties arca dereng fel az érzékennyé vált asszociációs képzelet munkája nyomán, s ami eddig Nagy költészetének kivételes pillanataként született csak meg, most a versek szövetének állandó alkotó eleme lett: egy felajzott lélek dobja fel magát szüntelenül a világ örvénylő, tehát alakuló, a születésnek-pusztulásnak látványát kínáló részleteiből. A város címere című versében olvashatjuk:

Mert a méhek a húsra dongnak
s döglegyek dörmögve a szőlőt eszik:
eljön a fekete katona.

A frissen és ihletetten működő képzelet, amely a mitologikus megidézés lehetőségét megízlelte, a képi látás új lehetőségeit kezdte ostromolni ekkoriban. A leírás technikájával szakítva az autonóm képteremtés útjára lépett a költő, a személytelen személyesség koordinátái közé, arra a tényre mutatva, hogy Nagy László ebben a tragikus felhangokban oly gazdag korszakban, a történelemnek ebben az átfordósodott kohójában vált költői síkokon valóban *modern* képvilágú és magatartású költővé.

A látás perspektívái immár nem merev elemei versének: változnak, s hol a nagyítás, hol pedig a kicsinyítés lehetőségeivel élve, a költői kép a valóságnak-világnak mindig újabb és gazdagságában megragadóbb szeleteit ragadhatja meg:

Mert a torony a galambot,
galamb a fészke kovás ganáját
elúnta, megútálta
s a csendtől megőrült harangok
bongni akarnak, noha lángban,
hát majd viaszvirágként
megolvadnak a fennkölt harangok,

bronz-dizentéria befolyja
a köveket, forró falakat —
s hogy a galamb ne bírjon soha leszállni:
eljön a fekete katona.

(A város címere)

s ugyanott találjuk a következő részletet is, amelyben a közvetlen valóság költői metamorfózisának Nagy László-i megoldását szemlélhetjük:

nem hittem volna soha,
hogy ti szútek az ágyatokban
hideg fegyverrel feküsztok, soha:
hogy ti kölykek a tejfogatok
hirtelen kipotyog s iszonyatos
gyöngyvirág nyílik a kövezeten —
végzetes vízszintesekkel
elkészül a város címere újra...

Mert az út immár valóság és költészet között sokkal nyilegyenesebb s a két szféra egészen közel került egymáshoz, elannyira, hogy a költészeti mozzanat közvettségében is könnyedebben kap költői tónust, mert Nagy immár nem a valóság költőiségének a vonalán halad, hanem költői szemlélettel láttatni tud, tehát a versben a költőinek a mozzanata erővonalakká válik: elektromos tereket képez, amelyeknek a vonzásában a dologi világ, az érzelmek és gondolatok, a világ látványa képpé és képi vallomássá szerveződik.

A közvetlenségnek és közvetettségnek, illetve a személyesnek a fokozatai is megjelennek Nagy László verseiben — mind erőteljesebben jelezve, hogy a világról van szó a költői megnyilatkozásban akkor is, amikor a vers az első személyűséget mutatja, s a magára mutató vallomásban is a világ képének körvonalai derengenek, elannyira, hogy Nagy László, az életnek e kritikus pontján és fokán, rátalál az elidegenültségnek arra a versformabeli kifejezésére is, amelyet az ún. önmegszólító verstípus hordoz s József Attila költészetében eleven példáit kínálja. Egy emberi „világállapot” kap így formát, amelynek eddig a költő vonzását érezte csak, de eszmeileg és élethelyzetként érzékelni nem tudott. Nem az egyéniségről volt itt már szó, hanem a világról és a személyiségről s annak problémaköréről, amelyet az 1956 körüli válságos idők kiéleztek és láthatóvá tettek, s így a költőt a lét-élmények költőileg már kivívott látványában mintegy megerősítették, ennél fogva könnyebbé is tették azt a megújuló és versről versre megismételt küzdelmet, mellyel a költő újra hódította már elért eredményeit.

Nagy László tehát elszakadt az egyéniség „privát” problémakörétől és oly jellegzetes költészeti egocentrizmusától is, s így mind világosabban kirajzolódhatnak majd annak az új világhoz való költői viszonynak a körvonalai, amelyeket 1956 után képviselt egész költői pályaszakaszára kiható módon. A létezés kategóriái foglalkoztatják tehát az életnek abban a megzavarodott szövevényében, amelyet maga körül látott („Meghalni se tudtál, te csak az asztalra buktál, beborultál, torkolat-tüzek, láncok, sikoly-címeres lányok, üszöktől cirmos virágok, komor vagányok, s küllők, cserepek forगतagába...” — festi az élet-

helyzetet A falak négyszögében című versében), s melynek természet-szerűen maga is részese volt, benne is reflektálódtak ezek a problémák és jelenségek — anélkül azonban, hogy Én-központúsága elvitte volna a költői szerepnek azokra az alakoskodást reveláló területeire, amelyekben egyszer már járt a negyvenes évek végén. Akkor egy ál-aktivitás illúziójában élhetett, míg az 1956-os versei a passzivitásnak és a magánynak sajátos, az eseményekbe magát belelátó és szenvedő magatartását formázta meg, amit az önmegszólító verstípus még csak aláhúz, egyoldalú dialógussá téve a monológ-verset;

Szabályos tételben
itt állsz egyedül ébren
a falak négyszögében
ágyudőrejként
visszhangzó köhögésben,
lélekben is fázva,
késekkel koronázva,
bú-bajba csavarodva,
s már szégyellve szórod oldó
igéid a sorsra,

— — — — —
jaj neked aki voltál
tüzes királyka:
itt legbelül
félszegen, illetlenül
lehelsz a jégvirágra,
hogyan kiláss a világba!

(A falak négyszögében)

E periódusának természetében azonban túlsúlyban az elsőszemélyűség van — nem mentesen még az impresszionisztikus ihletnek a munkájától sem, de már anélkül, hogy Én, mint a leírás tárgya volna jelen. A monológ tónusa az uralkodó, függetlenül attól, hogy epigrammatikus alakot ölt-e, mint amilyen A vak remény című verse, dal-szerűbb formát kap-e, mint amilyen az Én fekszem itt vagy A jövő vacogása című, s mitologikus tendenciák köré jegecesedő, a részletező kedvnek jobban engedelmeskedő, lazább kötésű és szerkezetű formában szólal-e meg, mint amilyen a Karácsony, fekete glória, a Ne hagyj a csontokon állnom, illetve a Vérugató tündér című verse. Közös azonban bennük, hogy villanatok rögzítenek, eszméletforgácsokat, egy-egy helyzetnek aforizmaszerű megfogalmazása köré csoportosulnak a verssorok, hol az eszméletnek, hol a fohászkodásnak, leggyakrabban pedig ténymegállapításnak a törekvéseit fejezve ki.

Jeleztük már: kiélezett léthelyzet reflexeit sugározzák Nagy László e periódusának rövid lírai darabjai, s hogy a fordulópont tudatából táplálkoznak. A költő a meztelen létezés megőrzésének a problémája felett éppen úgy eltöpreng, mint a „túlso part” képzetén. Az emberi élet értékeinek megmentése körüli kérdések aggasztják, mind a világ, mind pedig az Én-nak, a személyességnek a relációiban. A világról az önmegszólító verstípus révén az eszmélkedésnek egy dal-szerűbb változatában nyilatkozik a legegyértelműbben (nem függetlenül József Attila Eszméletének sugallataitól, hangvételeitől sem!):

Jaj, most szakadt ki százezer ablak,
függönyét mind a kőre kihányja.
Ételem, italom, árván hagytlak,
Itt a fekete vénák világa!

Nem bírja magát bekötni bábba,
vacog a jövendő, járhat sz bárhol,
pofára-hullt műzsák napos háta
beborult, nap helyett bárd világol!

(A jövő vacogása)

Az erre a látványra megnyílt képzelet sajátos nagyításaiban pedig a merésszé vált képkalkotás remekel: a realitás szürrealista vonásaiból építkező költő mutatja magát:

Léleknek nem hozol békét
ó busa isteni angyal!
Vér-illatos a karácsonyfa,
— glória —
aggatva iszonyattal...

(Karácsony, fekete glória)

S immár az Én körében mozogva ilyen képeit találjuk:

Nikotin ikrásodik számban,
a csikkek szétmáshnak szobámban...

(Vérugató tündér)

A személyességnek a problematikája, mint a költő szerepe, is foglalkoztatja — immár a tudatvilágban keresve költőiségének a feladatait, a megőrzőnek, az átmentőnek a szerepét vállalva. Jellegzetes gondolati fordulathnak lehetünk itt tanúi: a költő éppen ezekben a versekben kezdi meg a remény elvének újratereztését, visszaperlését, mintegy a létezés mélysegeiből dobva fel magát:

Létem ha végleg lemerült
ki imád tücsök-hegedűt?
Lángot ki lehel deres ágra?
Ki feszül föl a szivárványra?
Lágy hantu mezővé a szikla-
csípőket ki öleli sírva?
Ki becéz falban megeredt
hajakat, verőereket?
S dúlt hiteknek kicsoda állít
káromkodásból katedrális?

— — — — —
S ki viszi át fogában tartva
a Szerelmet a túlsó partra!

(Ki viszi át a szerelmet)

S már a megvilágosodott s költőileg szinte az egyetlen járható út tudatában hangzik fel fohásza:

idomits a létezéshez,
törhetetlen értelméhez...

(Ne hagyj a csontokon állnom)

„Segíts kitelelnem!” — zárja fentebbi versét a gondolat, amely egyúttal a költőnek emberi viszonyait is jelzi, s közvetlenebb problematikájára mutat. E rövid periódusának versei azonban jelentősebbek, mint amennyit a kiteelés gondolata revelálni tud. Ezekben a versekben véglegesítette elért költői eredményeit, győzte le tartósan a narrációnak a kísértéseit, s érzékenysége ekkor vált végérvényesen fogékonnyá a képalkotás merészebben kapcsoló technikájára, s hódította meg a valóság realitásának ihletében az eddig elzárt mennyországát, a szürreálisnak nevezhető koordináta-rendszert, vesztette el világa a statikusságot, és kapta a dinamizmus ismérveit, az aktivitás belső impulzusait juttatva érvényre. Válságok költője lett, de nem a válságban élő és dolgozó költő immár. S így ha nem is elégti ki Illés Lajos kritériumait, az önkörét biztosabban meghúzó költői gesztusa révén messzebb jutott el, mint az 1956-ot megelőző esztendőök során. Illés Lajos Nagyról festett arcképében ugyanis erről a költői szakaszról a következőket olvashatjuk: „A szocializmust, az új társadalom alkotását, elsősorban mint vágyat, érzelmet, szenvedélyt, sajátos »szent szerelmet« éli át, s az intellektualitásnak és az akarati erőnek viszonylag kevés, alárendelt szerepet juttat benne. Ez teszi érthetővé válságának természetét, pokoljárásának irányát és jellegét. Lírája nem tekinthető a kor szocialista embere útja és lelki folyamatai teljes bemutatásának, de azt a tényt, hogy egyéni lelki reakciók, reflexek, magatartás-formák lehetséges és valóságos elemeit hitelesen és riasztó erővel ragadta meg, senki sem vonhatja kétségbe...” A költői személyiség diadalát nyugtazza ez a bíráló megállapítás. A költő immár valódi útjára talált, s még le nem zárt költői szakaszának méltó nyitányát szólaltatta meg verseiben.

XI.

Ez ideig utolsó s még ki nem teljesedett pályaszakasza verseit a Himnusz minden időben című kötetében tette az olvasó asztalára. Első nagyobb körét futja meg ezekben a versekben, hiszen az 1956-ban s az utána következő években írott költeményeiben mintegy körülmeggyézte világát, most feltérképezésére, a részletek berajzolására, flórájának és faunájának rendszerezésére, kozmogóniájának megírására ért meg költőisége. Azokat a költői tapasztalatokat gyümölcsözeti tehát, amelyeket a pályaképét élesen kettészelő időszakban szerzett, s az akkor kialakított költői magatartásának most kezdett beérni termése.

A lét-élmény, mint költőiségének immár eredendő forrása, szólal meg verseinek új sorozatában — feltűnően tételszerűen, már-már a képletjelleg határán. Érzelmi tömbök sejlenek fel, hiszen tételessége is érzelmi töltetű, s jelzi azokat a végső határokat is, ameddig manapság költő ezzel a költői hajtóanyaggal el tud jutni. Nagy László a Himnusz minden időben költeményeiben még előnyeiket kamatoztatta, ám költői alapállása már a korlátait is érzi s a versek

világában már nyomai felfedezhetők: dimenzióiban még nem érzékelhető Nagy László költői világa, s így a részletek is hiányoznak, amelyek nélkül a realitásnak irreális, mondjuk így: a dologi világon túli szféráit csak nehezen és fragmentárisan lehet költőileg előállítani.

Nagy László tételeit főbb vonásaiban felidézve egyúttal azokat a csomópontokat is kitapinthatjuk, amelyek köré verseinek egy nagy hányada szerveződött, s vezérszólamaiából azokat a gondolatokat hallhatjuk ki, melyek érzelmi világlátásának reflexeiként születtek meg.

Az egyik póluson az Én-nek a világa kínálja magát:

Mi vagyok én, ha e planéta
csak egy bevezetett margaréta!

(Vállamon bárányos éggel)

Csak jókedvem fagyott el, nem a hit,
még fordítom sorsomat jóra,
kesely orcámon pirinyó sugár,
nekem vihartelítő ciróka.

(Virágok, veszélyek)

Soha engem sors ne tarts jól — a
jóllakottak dögvészes partján
megfeketedik minden zászló...

(Asszony-fejű felleg)

Süt a mindenség, szemembe úsznak
csillagok, vérdíjak, tünemények.
Hullt világokkal felcicomázva
állok, a megváltóm: csak az ének.

(Kék hegyek hidege)

A másik pólus a természeté-világmindenségé:

Áldott nap, süss ki — levél tapsol,
fölszív a virágok szája,
zöld levü száruk édes kínban,
évgyűrükön át szakadásig
rostot feszít egy inger csigája.
Kísüt a nap arany világa.
Im, a teremtés álma dózsol...

(Asszony-fejű felleg)

Szakad az ember veséje,
de az úrt álma belengi,
muszáj dicsőnek lenni,
nincs kegyelem...

(Szárnyak zenéje)

Megőrzi magát az élet.

(uo.)

S ennek a palinódiájaként a visszaperlés:

mert a mi tragédiánk vérem és véred,
lélek és lélek karambolához,
minden úrbeli katasztrófa törpe —
ragyogva itt ember tündérkedik,
s mennyei cirkuszokat semmibe siklat,
háta síkjától tavasz és madarak,
mámor-szakállú vadak, a világ
tornyai letűnnek, csak ő létezik . . .

(A versmondó)

Nyilvánvaló: nem a heves intellektus, hanem a lángoló érzelm lecsapódásai ezek a megfogalmazások. S nem kevesebbet jeleznek, mint azt, hogy költőnk állásfoglalásának és magatartásának gyökereiből fakadnak ezek a gondolatok, s kimértségében adják annak a gondolati körnek a rádiuszát, mit a Nagy László-i eszmélkedés be tud futni. De nem több az a primér költői kör sem, amely közvetlenül ezekre a tételekre épült: a költő az idő és a Nap mindenhatóságát éneklei, a tűz jelképes hevét dalolja, tavasz-képzetével az egykori tél-metaforáját váltja fel, s az egykori szivárvány helyett délibábjba „vad havazások függönyén” táncol, elannyira, hogy a „csiklandod álla alatt a halált” képét is megrajzolhatja, s eljuthat a szerelem kérdésének felvetéséhez is, a „szerelem, csonttörő élet” képzetehoz, melyben összefoglalását véli megtalálni gondolatköreinek. Nagyításában s költői intenzitásában remek kép kínálja a summát:

Örök visszhang s tűz az idő,
a nő arca ég ragyogóan,
balzsamszagu gőzt vet a gönce,
lenn gyötri a rétet gerince,
sarka fönn a meredek holdban.

(Esküszöm, hogy ő is örök)

Az emberi Én és a költői személyiség köre azonban ezekben a versekben sem fedi egymást: az utóbbi, mely irracionális burokként veszi körül az Én-relációkat, mint vers-magokat, a metaforák görög-tüzében pompázik, ez világítja be az Én-t, s mi több, a való világban éppen a metaforikus és szürreális kép-teremtés segítségével mintegy realizálja is ezt az áttetsző s nem dologi világot. Szubtilitások, lélekrezdülések, lélek-árnyak derengenek fel tehát verseiben, annak a bizonyos költői többletnek erejével találkozunk, amelyben a felszabadult kép-érzékenység diadalmaskodik újra és újra, a kreáció költői varázsa bájol és döbrent, s világok születésének lehetünk szemtanúi. Nagy László költőiségének valódi erejét nyilvánvalóan csakis a verseknek ebben a szférájában kereshetjük, s valódi hatásait verseinek rövidebb, dalszerűbb, illetve epigrammatikusabb formáiban és a hosszú énekekben érzékelhetjük, míg e két forma között, mintegy félúton álló Nagy-versek csak részleteikben, egy-egy villanásukban tudják ezt a költőiséget megmutatni, áttörve a narráció rétegeit. S nem véletlenül találta meg Nagy László e formai végletekben költőisége legarányosabb és legintenzívebb kifejezését. Czine Mihály állapította meg éppen ezekről a versekről, hogy a költőt „nem a téma, nem a tárgy buzdítja írásra, hanem a már benne levő érzéshez keres lírai alkalmat. A témát, a tárgyi elemeket így sem iktathatja ki tel-

jesen — a költő szükségképpen a tárgyakon keresztül beszél —, de a tárgyi dolgokból inkább csak magok maradnak költészetében, amelyek közül érzései hold-udvarát megvonhatja...” A hosszú énekekben a képláncok és a metaforaörvények szabadsága, a rövid darabokban pedig a tömörítésre kényszerülő költőiség elhagyó, kiiktató hatása révén maradhat el a narráció-hordozta, kis világhoz tapadó szemléletből következő téma és tárgyi világ. A versmondó című versében ennek a jelenségnek képét is adja, találóan magatartására, elfoglalt helyzetére mutatva:

...itt kuksolok
a Hang teremtményei közt megigézve,
térden a valóság hamujában
hol sült béka a jelent jelentő
aranyóra s palaréteg a májusos naptár,
mert csak az igéző Hangot hallom,
szélként a gondolat gondja borong...

Tagadhatatlan: Nagy László verseiből a hétköznapi valóságnak egy világa eltűnőben van. Ez a folyamat kezdődött el 1956 előtt, s tetőzött az 1956-ot követő években, anélkül azonban, hogy a költő radikálisan szakított is volna a költészet síkján ezzel a világgal. Heve és lángja nagy volt ugyan, s érzelmileg fel is készült erre, de a döntő gesztusok elmaradtak, s a költő térde valóban ottmaradt a „valóság hamujában”. Költői alkatának sajátossága magyarázhatja csak meg, miért nem tudta az összes, költőileg szükséges konzekvenciákat levonni, s miért maradt érzelmi teljessége ellenére is csonka költői világképe, s miért nem lehet költészetéből például ismeretelméletet levonni, s miért csak érzelem-elmélet kínálja magát. Rövid lírai darabjai egyik legremekebbikében nem véletlenül a „szív éjszakaijáról” beszél:

Szerelem emléke, viráglámpa
tabáni tulipánfa
világíts belső éjszakánkba
mert szívünk megvakult
beborúlt, elvadult
kitörve édes vonzalomból
átkozott csillagként csak rombol
tördeli párját
szeretőjére halált gondol
viráglámpa
tabáni tulipánfa
ragyogd be szívünk éjszakáját!

A kritika, nyilván okkal, rövid lírai darabjaiban jelölte ki Nagy László remekeit. Czine Mihály szerint Nagy Lászlónak „legigazibb műfaja a dalhoz közel eső lírai vers”, s „ebben a nemben a legnagyobbakhoz ér fel irodalomtörténeti mérték szerint is...”. S valóban: ezek a dal közelében született versek reprezentáns műfaját jelentik. Lírai helyzeteket állít elő a költő bennük, nemegyszer a puszta hangulatot, az életnek egy „villanátát”, s mert nem tör magasabbra, a verskép kitöltheti terét, az elemek kis száma fölöslegessé teszi a dologi világ angazsálását, az elbeszélő magatartást s az

ezzel kézen fogva járó leírást is. A költői teremtő gesztus versei ezek a dalok, s ha valahol kamatoztatta Nagy László a bolgár és annak sugallatában a magyar népköltészet kreatív „technikáját” és a Garcia Lorcával üzenő szürrealizmus képalkotó módszerét, ezekben a dalokban nyilvánvalók ezek az inspirációk. Egy-, két-, háromszakaszos költeményei azonban nem pusztán lírai futamok, a festők vázlatainak megfelelő verses-érzelmes krockok, hanem teljes versek, s olyannyira azok, hogy világképi egészük nyomán fel sem merül az elhagyott, a versekből kimaradt elemek hiánya, s megszünteti az esetlegességnek a látszatát is bennünk. A verskép önmagáért beszél, és külön világ, mely költői autonómiája teljében tündököl, kiiktatva és eltakarva az Én-t, a személyességnek valóban lírai személytelenségét revelálóan. Ezekben a versekben sikerült talán legmaradéktalanabbul megvalósítania azt, amit egyik versében hirdetett meg, mondván:

Sorsom egy merengés kitarja,
iktatja az elme magába.

(Vállamon bárányos éggel)

Vegytiszta állapotban megragadott hangulatokból születtek ezek a Nagy László-versek, elemeikből bontakozzék ki tájrajz, mint az Ábránd, a Cinóber fényben, Kék hegyek hidege, Tenger, pokoli tündöklésed címűekben, csendélet, mint amilyen a Liliom-dala, s érzelmi futamok pendüljenek meg, mint a szerelem témakörébe tartozó rövidebb versei javában, megszólaltatva a küzdelem a szerelemért motívumát.

De az „örök jelen” versei is ezek a rövid lírai darabok. Az Idő megállt ezekben a versekben, s a tér képzete is elveszítette konkrétságait, valóban „belső térre” vált, költőileg „nem euklidészi”, hiszen itt a költői kép-teremtést már nem szabják meg evilági esetlegességek s relációk. Micsoda madár című négygyorosra prezentálhatja ezt talán a legtömörebben, egyúttal azt is megmutatva, hogy milyen mélységeket tud bejárni s milyen rezdüléseket előállítani a vers-testté vált kreatív pillanat:

Ha játszik, a napot a csőrébe kapja,
Ha repül, kigyullad a felhő alatta,
de elpusztul, mert kotlóként borúl a földre,
megeszik a férgek, megzárul a föld is örökre!

A költészet szerepéről és mivoltáról kialakuló, előző versvilágával ellentétes felfogást hirdetnek ezek a versek, s bennük a költőiség szuverenitásának az elve látszik diadalmaskodni, mely alapjait nem a hétköznapi élettények másolásában, s a privát Én problémáinak elmondásában találja meg, hanem az egyetemessel találkára siető személyesség előállításával az így előhívott költői világban, amelynek imaginárius köre a végtelen lehetőségekkel és a világ gazdagságával kacérkodik. A költő ezekben a versekben végérvényesen arccal a világ felé fordult, s azok arca is a világ felé fordul, akik ezekkel a költeményekkel találkoznak, hiszen bennük egy éppen megszületett világ mutatja magát.

Hosszú énekei ezt a világteremtést, a rövid lírai darabok kristályosodott világ-képe ellentétéként, még ősállapotban, tehát születőben mutatják, egyben pedig szertelenebb s kevésbé tárgyiasult szemlélet és magatartás szülőttei is, hiszen Én-központúságuk még szinte csorbitatlan: a vallomás költeményei.

A hosszú énekek ihlet-magjában Nagy László új arcú költészetének a problematikussága a gén-rendszer, költői léte a megkérdőjelezett, s közhelyszerű kifejezéssel élve a való világnak, a hétköznapi élet látványának, a földi örömöknek a költői visszaperlése ihletében keletkeztek, a valóságért folytatott küzdelme egyik állomásaként. Nagy László új költészetének a paradoxona azonban tragikus tréfáját úzi a költővel, hiszen kétségtelenül éppen ezek a hosszú énekek azok, amelyekben a legmesszebbre jutott el az imaginárius síkokon, s költőileg a visszaszerzés gondolatát hirdető versekben veszíti el legteljesebb mértékben azt, amiért csatába ment. A költői képzelet ezekben a versekben üli torát és van delelőben, ezekben vagyunk leginkább a „másik világban”, a földi realitásokon túl — már-már a tiszta szürrealitásban, függetlenül attól, hogy a vallomástevő monológ-verseként olvasható valamennyi és az Én a személyesség ellenében is szüntelenül földi jogait követeli bennük, s az imagináció terheit panaszolja.

Költőnk nyilvánvalóan fájdalmas tényként élte át azt a metamorfózist, 1956 után, amit látszólag a való világ elvesztéseként élt át, s nem véletlenül hosszú énekeiben a két világ problematikáján inszisztál: gondolatilag, a vers-eszmében az elveszőt siratja, s a rátörő újjal hadakozik, a győzedelmeskedő újjal küszködik, s nem gyönyörét, hanem fájdalmait zengi, a „másik” világ rettenetének bűvöletében kap a régi után, s mint emberi tragédiáját fogja fel annak szemmel látható és könyörtelen hódítását, térfoglalását költészetében. Költészetének definícióját kísérli megadni ezekben a versekben tehát Nagy László és tisztázni a hozzá való viszonyát abból az „emberi” perspektívából, amely teljesen evilági és „reális”.

Hogy megváltozott és hogy változik — szövegszerűen is kimutatható részletek panaszolják ezekben a versekben, azon is túl természetesen, hogy a versek eszmei vonatkozásai és a verstémák már önmagukban e kérdés valamelyik aspektusát vetik fel: a Búcsúzik a lovacska a réginek és az újnak a küzdelméből a diadalmaskodó újnak a verse, hiszen a lovacska ellenében a gép győz; A Zöld Angyal címűben a biológiai létezés burjánzását festi, A forró szél imádatában a szerelem mint az imaginatív világ ellen a menedék gondolatát szólaltatja meg, míg a Menyegzőben a Búcsúzik a lovacska tematikájának egy más koordináta-rendszerbe való áttétele révén szól a két világról, melyek közül az egyiket elveszítve szenved a rátörő másikat. Kis antológiát lehetne összeállítani e versek öndefinícióra törő vallomások részleteiből, s ezek egyúttal Nagy László imaginatív világának a jelzései is, nyilatkozatok jellegéről és természetéről, nemkülönben pedig arról, milyennek is látja magát s hogyan is viszonylik ehhez az önarcképhez. A Búcsúzik a lovacskaiban olvassuk:

... fölszántott égi parlagok sürgetik haláloamat
égen és földön az ítélet betűit vetik elem
hideg a törvény ablaka, hiába leheli tudóm
pára-báránymaim dór-koloncként függnek a párkányokon
nem old el a végzettől szerelmem, irtózatom
emlék, se ábránd, óvásra szívem ereje kevés
a törvény kemény, e pörben aludtvér-kokárda a szám
fejemet szöggel televerik, viselek vád-koronát
én, a kinok királya kivigyorgom félelmetek...

— — — — —
olyan esztelen vízió lettem, nem hittem volna soha
fiú-arcomból irtó apokalipszis-pofát
búvöltetek arany mosolyomból kolerás rongy-cafatot
láttok a magasban...

— — — — —
siralomházi próféta vagyok, ne féljeteK, rámköpní szabad...

A Zöld Angyalból az alábbi részletet emelhetjük ki:

... ez volt az emlék halála,
vándor ha ott jársz elefántfül-méretű lapuk között
bőrökfátylak bódulatában, ordító lombtenger mélyén,
megrágott napfény-függönyben, ha nem félsz s képzeleted
ha bírja
lásd meg a rothadó mesét, a mítoszt húszéveM gyönyörű
alakjait hasonfekve, avarba furakvó arccal,

— — — — —
Ha sírni tudnék, a rettenetes tengerhez mennék,
de könnyeim kora lejárt, vége a lírai fényűzésnek,
vért akar az ábránd, kiderült, a tündéri párna helyett
fekete tóken a fej s már skarlátban a balsors fölötte áll...

A forró szél imádatában így vall:

szenvedni nagyon tudok — a sors az idillt megölte,
de az iszonyat vizein, s a borotvák élein is
átvisz a forró szél, mert magának rég kijelölt...

S a Menyegző ezt a részletet kínálja:

mi vagyunk a tűz, mi vagyunk a vér, a tej meg a méz,
kozmiKus küldetés ósatyák kötáblái ellen,
törni törekké, akár a laskát, ez a mi csatánk,
békesség vagyunk, az újratereMtés indulata,
a képzelet kivirágzása kánoni kopárság ellen,
herétlenek ellen, mert ingereink hérosziak,
mert csillagok lázítanak minket a legnagyobb nászra,
hogy a virágpör-círmos arcunk elijessze az örök halált,
hogy szerelmünk eszményi szagától a május teljes legyen...

A négy „hosszú ének” tehát a maga téma- és indulatvilágán belül lényegében ugyanazt az egy kérdést veti fel és festi: a „tündérkedés” lehetetlenné vált, ám az iránta érzett nosztalgia is hatalmas erejű, s mi több: a jövőtől ennek a „tündérkedésnek” újbóli lehetővé tételét várja — költői remény-elveként, s éppen ezért ez a tragikus jelen csak epizód, olyan érzelmi-költői Purgatórium, amelyből égbe

és pokolba egyaránt kilátás nyílik. A magatartás és világlátás azonosága s az ugyanegy érzelmi alap mellett a négy verset a mítosz-tendenciák is összefogják, Czine Mihály kifejezésével e verseknek „enyhén mitikus sugárzásuk” van. Azt is meg kell azonban állapítanunk, hogy Nagy László verseiben a mitikus tendenciák közelről sem dolgoznak nagy s kreatív erővel, érzelem szülte mitizálással van dolgunk, s inkább allegóriáknak foghatók fel vagy mítosz-reliefeknek, félig még az „anyagban maradt” állapotú megformálásnak, hiszen a Búcsúzik a lovacskában a Jeszenyin megénekelte probléma ölt új alakot, s a lovacska-sorssal való költői azonosulás révén a modernné váló ember problémája szólal meg, A Zöld Angyal a Gyöngyszoknya ellendarabja is erős allegorikus tendenciákba öltözött, A forró szél imádatában és a Menyegzőben pedig a maga arcáról másolja le a „mitikus” mosolyt, minthogy mítoszteremtő képzelete alig működik, rendszerteremtő igénye nem ad jelt magáról, s költőisége mindenkifelel érzelmi ösztönzéseknél engedelmeskedik.

A figyelmem éppen azért két hosszú énekén állapodhat meg huzamosabban. A Zöld Angyal és a Menyegző az a két verse, amelyben a lírai teljesség igénye leginkább megmutatkozott, s ezek azok a versei is, amelyekben legtovább ment el mind a képteremtés, mind pedig a téma imaginatív módon való kiaknázása terén.

A Zöld Angyalról Csoóri Sándor írt szép esszét, s interpretációja nyomán a versnek a költő földi realitásával való összefüggései egészen nyilvánvalókká váltak. Jól látta, hogy „A Zöld Angyal inkább csak mágikus név, egy látomás költői megnevezése”, s kitűnően érzékelteti ennek a „mágikus névnek” a szerepét is, mondván, hogy „kigyúló, zöld lámpa, mely útjára engedi a valóság özönvizi áradását”, s a vers valódi hőseit a költőben jelöli ki: „Ő éli át, ő látja, ő szenved, ő tündérkedi végig a versben elszabaduló végzetet”. Csoóri ugyanakkor nyomban a realitásokhoz is köti a verset: „A vers elejétől végig egyetlen drámai beszámoló arról, hogy vége van egy világnak, a parasztnak, amelyik szép volt, utálatos volt, nyomasztó és megváltásra ítélt, vége van, tehát le kell vele számolni s el kell tőle búcsúzni illendően...” S tovább: „E versben, mint az Utolsó Ítélet utáni napon, a paraszti életforma, a falusi lét, a földművelő emberek tárgyai, kellékei, szerszámai mind-mind kirakodásra kerülnek...” Tehát leltár-versről lenne szó, arról, hogy a költő, mintegy az utolsó pillanatban szemlét tart elmúlt és elpusztult világa felett, felvonultatja a paraszti világot, gyermekkora és ifjúsága emlékeit. A vers azonban nemcsak erről szól: nemcsak érzelmi szálak eltépéséről, hanem arról is, hogy milyen fájdalmas és tragikus a szakítás, s végső fokon azt is kiéneklei, hogy nem tud szakítani ezzel a világgal, mert akkor önmagát kellene megtagadnia mind a valóságban, mind pedig a költőinek a síkján, hiszen még ebben az új arcú, a létezés síkjain munkáló költőiségben is a képek ez eltűnt idő nyomában járnak és újjáteremtik:

én vagyok immár a töretni-való atya,
mert igazán most érzem ízét a földnek,
igazán a harmat hatalmát, a fű-gyökerek
fúróit elegáns ruhámon át a velőmben,
szétfeszített állkapcsomban tuskóstu, koronástul

a felnőtt akácját: fenn suhogó zöld versemet,
de ez már nem a tiétek, ezt méginkább nem értitek,
ez már a záporoké, a csillagoké, a Zöld Angyalé,
aki orcátlanul eljött, példákkel fölcicomázva,
levetni arany tünődést, megrontani jelenemet!...

„Távozz csoda-időm tolla, te varázslatos... jaj, hogy a gyászra szivárványt fölemelni nincs már erőd...” S éppen a vers „csoda-idő” képzete az, ami a verset nemcsak leszámolás-, illetve leltárjellegűvé teszi, hanem egészen egyértelműen siratóverssé is ávatja, mind költészete, mind emberi viszonylatai szempontjából, látomással a lét látomásos felfogása-kényszere ellen az elvesztett idill visszaszerzésének vágya ihletében. A jelen kritikáját általában is ez a nézőpont határozza meg Nagy László költészetében, függetlenül attól, hogy A Zöld Angyal sokkal áttételesebben s nagyobb imaginatív erővel festi a múltnak és jelennek kérdéssé vált relációit, mint például a Búcsúzik a lovacskában, amelyben világosabban és egyértelműbben jeleníti meg ugyanezt a kérdést:

mert idomom, szervezetem régen mérnöki ábra már
hasznosra torzult vetületemből csoda jött a világra, csoda
fém-gyomor, benzint, áramot, atomot evő és bontó gyomor
az úr selyemszénáján élő, napelem-zabáló gyomor
fém-tüdő, fáradhatatlan, átnyerít világokat
fém-csövek a beleim, ereim, forgóm és csuklóm a csapágy
violaszín zsírban ütemre lökődnek combcsontjaim
szálltok lemásolt mesebeli szárnyaimon ki tudja hová
én ember akartam lenni...

A Zöld Angyal ugyanakkor a költészet és az imagináció diadalának a példája is lehet, amely a költő szándékai és akarata ellenében is győzedelmeskedni tud, hiszen a vers képeinek füzéréből, az asszociációk kép-rózsacsokraiból a személyiségnek a létezés kérdéseire eljutott valósága bontakozik ki, a vers kép-körei olyan örvényekké válnak, amelyek nemcsak tölcseyszerűen a múlt folyékonyvá vált idejébe és világába fűrődnek, hanem azt a világot ki is tépik sarkaiból, és fölhozzák az érzelmek mélyeiből annak fájdalmasan is szép ősvilágát. S együttesen a költői pillanat megjelölésévé válnak — a költői szituáció helyzetrajzát adják, amelyet a költő szavaival „két süjtás közöttinek” kell látnunk. A Zöld Angyalt tehát az élet-elv angyalának kell látnunk, mely pusztít és teremt, s e kettősségében is egy folyamat végső eredményeként a remény zöldje, az emberi élet klorofilja is megszületik. A költő ennek a kettősségnek a váltóáramában él, s az így előállt kettősség malomkövei között őrlődik is — fájdalmasan engedelmessé az élet kényszerének.

Ugyanennek az ihletnek a tövéről fakadt a Menyegző című Nagy László-vers is, melyben a költő merészség szempontjából talán leginkább az objektív líra határait közelítette meg, itt érvényesítette leginkább a realitásoknak imaginatív módon való teremtése kínálta lehetőségeit, itt bánt legszabadabban a lírai montázs technikájával, a hosszú vers kínálta ellentétek kiaknázásával, a mélységnek és a magasságnak, a valóznak és az irreálisnak, a dologinak és a vágyottnak az összejátszatása módozataival. A teljességnek Nagy László-i re-

mekműve ez a vers, hiszen a verssikok többretúségében a reális és az absztrakt között a legnagyobb feszítávolságot éppen itt éri el.

A nász-képzet kétarcúsága néz ránk ebből a versből: egy valóságos nász szerelmes verse is a Menyegző, s mint ilyen, A forró szél imádatának a testvérdarabja és folytatása, annak ünneplése, hogy két ember nászában szövetség született, s a költő a szerelem védő karjaiból néz a világra. De a világ nászát is éneklí a Menyegző, amely mindinkább tombolássá válik, felnagyított képeiben részeg bódulat: élet és halál találkozik, s így szólhat a „romlás nászéjszakájáról”, „a sátán feketemiséjéről” is, keveredhet nász- és haláltánc képzete. „Örökké születik a bárány, de kés-fényben vérzik örökké” — összegezódik a gondolat, s míg a vers intim körében az emberpárt látjuk, amint szelíden állnak „arccal a tengernek s kezek a hátunk mögött”, vagy a következő helyzetben:

kéz a kézben, várva a ceremónia végét,
viseljük a jelképek ünnepi gyötrelmeit,
a hátunkra tűzött haragzöld selymet, amint
hullámszik, akár a reménnyel tömény mező,
s túri a gyöngyzáport koponyánk, a búza, a rizs
rubin és opál kopogását, a sámáni ígézetet,
ezerévek ígeit, szívirványos babona-záport:
LEGYETEK TERMÉKENYEK, LEGYETEK TERMÉKENYEK...

— addig a világ násza, a termékenység fonákjaként Nagy László kép-világában így fest:

jussunkat emészti, nyoszolyánkön bagzik a lakodalom,
a szégyentelen, a görnyedező, a görcsben rugózó,
virággyertyáinkat dönti le könyöke és lúgjaival
gyalázza a földet, gyilkolja a gyökeret a lakodalom,
fodor a fodron, figura a figurán túlekedik,
kocsi kocsi hátán üzekedik és összefarol
és összeragadnak mind a világmarkák, akár a bogár,
ó éj, a romlás nászéjszakája, ó lakodalom...

Hasonlóképpen nagy a feszítávolság a vers nyelvi rétegében is, annak ellenére, hogy a vers gondolati tartóoszlopai, mint a hétköznapi élet jelszavai, de tételei is, sokkal kopárabb és szikárabb intellektualizmust revelálnak, mint amennyit a vers képgazdagsága feltételez. „Íme testetölthet az ige, ha tud” — szólal meg a vers elején az első tétel, amely egyúttal a ridegebb és könyörtelenebb valóságot is megidézni hivatott. Majd ezt toldja meg az ugyancsak bibliai felszólítás („Legyetek termékenyek, legyetek termékenyek”), hogy egyúttal e szép kívánságok üresjáratjellege is kitűnjék, szentséges gondolatok profanizálódását érzékeljük, s azt, hogy a világ beletapos a maga részeg ünneplésével ebbe a világba. Az „éljen az új pár” lakodalmi rigmusa már egészen ebbe a körbe ragad, s a vers további menetében még egyszer megkísérli a gondolat szentsége visszaszerezni uralmát az „éljen az új pár, éljen, de most ne mozogjon” kiáltásra replikázva („Ifjuság, sólyommadár, tiéd a világ és teéted van a világ”), ám mind részegebb és dadogósabb futamok következnek a világ győzelmének jeleként, hogy a vers végül is az e földi lakodalom profán és nemegy-

szer trágár kiszólásainak özönébe torkollják, melyeket a költő módosítások nélkül, nyers és köznapi mivoltukban emel versében.

Technikája talán leginkább szürrealista rajzokéra emlékeztet a Menyegzőben. Nemcsak a vers-síkok jellegzetes keverése teszi azzá a verset, nemcsak ezeknek az elemeknek együtt láttatása állítja elő, hanem a síkoknak egy jellegzetes átütés-effektusa is, melynek nyomán a két szerelmes testi mivolta is feldereng a versben: a kezekről találunk például versrészletet, később a fejek képzetével tart groteszk felvonulást, hirdetve, hogy mindaz, ami képként a versbe került, ebben a testben bujkál és realizálódik, s nemcsak lehetőségként, hanem valóságként is adva van, hogy két ember ölekezésében valóban a világ kis és nagy kérdései és jelenségei adnak találkozót. A költő azonban nem a világ, hanem az intim kör problematikáján inszisztál, s ennek a szemszögéből idézi meg amaszt is — arra a konfliktusra mutatva, amely hosszú énekeiben a világgal folytatott perlekedéseként kapott hangot.

Nagy László költészetének antológiadarabja ez a két hosszú ének, s bennük költőiségének legteljesebb és legmaradéktalanabb megjelenését látjuk — azokkal a problémákkal egyetemben, amelyeket ezek a versek hirdetnek mind a költői intenciók, mind pedig az olvasás és interpretáció viszonylataiban: költőisége problematikus voltáról tanúskodóan.

XIII.

Nagy László nagy élménye költőisége problematikus volta volt — mind az irodalompolitika, mind önnön szemlélete szempontjából. Ezzel az összegezéssel zárhatnánk le költői pályája rajzát, ha nem írta volna meg azokat a költeményeit, amelyekben e kérdés többoldalú felvetése jelenik meg. Mert nyilvánvalóan az elidegenült és a lét-élmény poklába merült költőiség kérdése nem egyszerű s nem az igennek vagy a nemnek a kérdése: a világhoz való viszony legmélyébe vágó kérdés ez, amely az egyértelműségeket kizáró módon van jelen nemcsak Nagy Lászlónál, de a modern magyar költészetben általában is. Következétesen végigmenni az úton s költőileg kifejtetni mindazt, amit egy ilyen út lehetőségként tartalmaz, a pokolra szállással egyenlő. Adytól, József Attilától, Bartóktól kezdve a magyar művészet konstans kérdése ez, s nincs valamirevaló magyar művész, aki ne találkozott volna e kérdés hozta s a magyar társadalmi élet körülményei között kielezett dilemma relációival — azzal, hogy vállalni is, tagadni is tragikus ezt az élethelyzetet és világgépi kört, s mind a kettő a zárlat sajátos formáját hozza létre, hiszen a vágyottnak és a valóságnak az összeütközését kell szemlélnie a művésznak, az illúziók és a valóság könyörtelensége között kell választania. Bonyolulttá teszi a kérdést, hogy a művésznak a pokolra szállást nemcsak a belső világnak, a személyességnek a fonálán kell végrehajtania, hanem a társadalmiság hétköznapijaival, s ezeken belül mintegy önnön igaz és szívbeli vágyaival is meg kell ütköznie, mert ott, ahol legszívesebben és hő vágyként idillt szeretne látni és festeni, onnan borzalmakról és látomásokról kell hírt adnia. A „valóság poklának”

vállalását ritka esetben találjuk éppen ezért, mert nemcsak a társadalomnak, a költőnek is szokatlan az elidegenültség totalitásából következő angazsáltság vállalása és költői következményeinek levonása. Szokatlan a művésznak s még szokatlanabb a társadalomnak, amely a maga értékrendjében nem találja helyét az ilyen művészetnek.

Költőnk költőiségének alapvető problematikája is e kérdésre vezethető vissza: a látomásokkal átkozottan-áldott élet kapcsán a hosszú énekek a fájó szívvel való vállalást, az ellenállást, a pörlekedést revelálták: a költő csak félve és önnön lelkiségének legyőzése árán meri vállalni, s az elfogadás ténye okozza a legnagyobb gyötrelmeket, s a két világ közötti ingadozás szüli a versek ihletét. S hogy mennyire égető és időszerű volt Nagy László esetében a kérdéseknek e köre, azok a versei jelzik, amelyeket az elidegenültség legjelentősebb magyar művészeiről: Bartók Béláról, Csontváry Tivadarról, József Attiláról írt.

Vállalható-e a valóság pokla rondabugyrának az a világa, amit a látomásos költészet, a szabadabb, kötetlenebb asszociációk a jellel szembeni kritikai állásfoglalás kapcsán hoznak — teszik fel a kérdést ezek a versek, s a költői felelet, Nagy László költői világának természetéből s költőnk állásfoglalásából következően nem egyértelmű. Egy vállaló-tagadó, de mindenképpen tragikus felhangokat megszólaltató magatartása. Önmagát is jellemzi, amikor a modern magyar művészet nagy mestereiről szól, s nemegyszer éppen azokat a vonásokat emeli ki velük kapcsolatban, amelyek a maga viszonylataiban problematikusoknak mutatkoztak, vagy amelyeket kiteljesíteni a maga költészetében nem volt bátorsága. Csontváry az ő interpretációjában az Ady emlegette „Isten szörnnyetege”, aki

Átörökitve magát a világ velő-kötegébe,
lett magaslati hó, szűziség, lombzene, bilincstelen,

agyaras hegyi folyó, azúr vadkanok rohama,
új látomás a rónán, délibáb-rontó vihar,

tünődve is őrlő jelenés, lidérc a tükörben,
fehéren rémlő bika, aki márvány és patyolat.

Bartók Bélával kapcsolatban a következőket mondja:

... Mert
századunk emberét a képmutató ragadozók bűvölik.
E fordított orfeuszi helyzetben az édes muzsika csak
azt jelentené, hogy velük parolázol...

... Új ritmikájú Sárkányölő — mondanám, de
ez a szimbólum föltételezi a programos harcot.
Bartók öntörvényű konok csillag. Nem készül semmi-
féle leszámolásra, nem keresi a gátló és gonosz ha-
talmakat, de találkozik velük, de gyémántfejjel be-
léjük ütközik mindig. Így süvít a pályán végzetesen...

(Bartók és a ragadozók)

Nagy László József Attila! című verse egyike legfontosabb költeményeinek. Ebben a József Attila-i költészetnek és életsorsnak nemcsak jellegzetes interpretációja, hanem stilisztikai újraköltése is megvan. Egy vers, melyet József Attila is vállalhatna, magáénak tudhatna:

Hiszen te tudtad:
dögbugyor a vége e pokoli útnak,
ott a hit is kihalt,
hiszen te tudtad:
álmaid orra buktak,
magad örökre kicsuktad,
járhatod a téboly havát,
s árván, idétlen,
emberségre, hű szerelemre étlen
villámló tálból eszed a halált.

Érdemes volt-e ázni, fázni,
csak a jövő kövén csirázni,
vérszagú szörnyekkel vitázni,
ha ráment életed!

S a vers egy helyén így kiált fel: „Törd fel a törvényt, ne latold!”, s ezzel a mondatával költői szituációjának talán legfontosabb ismértét írta le, legintimebben is önnön kérdését, megfogalmazva azt a dilemmát, amelynek égető meglétét a maga költészete példázhatja elsősorban, az született meg hosszú énekei tanulsága szerint is a „feltörés” és a „latolás” kettős vonzásában és problematikája gyötrelmében: az egyik felé költészete természete és a világ állapota, a másik felé szíve és esze, társadalmilag meghatározott Én-je vonzotta. Éppen ezért a Kis Ferencről írott versében elsősorban az önjellemzés érdekes, a nyílt kérdésfeltevés a „kimondás” problematikájával kapcsolatban:

Jaj annak aki a szörnyút nem bírja kimondani,
aki nem bír sikoltani: sikátoron át a szél!
Igy jár, akit leinthesz a megfontolás,
fonák humanizmus: ne gyilkoljon a dal!
Jaj, mert nagyon szeretted, így lettél szájjárlatos
daltalan dalos, a csillagnak is fekete görcs.

Ó, aki csontrazubált láncot utáltál s hideg éneket,
szörnyű hogy nem bírtál elégni, csak megkeseredted,
nem lettél üszök a daltól, megfulladtál a daltól, barátom!

(A fekete költő)

Nem vitás: Nagy László költészete is a megkeseredés s el nem égés állapotának a reflexe, s csonkaságai, be nem értsége is ebből egyenesen következik. Nagy, de nem teljes értékű költészet, amit eddig produkált éppen a világhoz és önnön természetéhez való felemás viszonya miatt. Amikor Illés Lajos azt írta róla, hogy „alkotó egyéniségét eredetinek, átütőnek, erőteljesnek érezzük, de úgy véljük, nem mindig meri vállalni önmagát, mintha valami különös félelem tartaná vissza, hogy a teljes költői szuverenitásért végsőkéig küzdjön”, akkor egyik legtalálóbb jellemzését adta a költő problematikájának.

Az indulások, a fellobbanások és nem a megérkezések és a kiteljesedések költészetét hozta és adta a magyar irodalomnak. S ahogy erejét az „el nem ért szerelemben” jelöli ki, úgy állíthatjuk róla, hogy ez az el nem értség és ki nem teljesedtség költészetének talán legkonstansabb jellemzője. Szabad vegyértékű, affinitásokkal teljes a költészete, de nem a beteljesülésé is. Egy permanens várakozást hirdet — ám kérdés: betölti-e majd költőileg ezt a várakozást: versei a félúton megállt költőt festik, a szív és ész, a valóság és a hétköznapok, az álmok és a realitások, az illúziók és az elidegenültség keresztútjánál. Nagysága éppen ezért nem makulátlan, költészete pedig a félig kimondottság dilemmái között vergődő Én verseiből született meg. Többször fog újrakezdeni, mint egyszer is célhoz érni. A modern költészet pedig nem ismer kompromisszumokat, hiszen már József Attila idézte a régi pásztortáncot: „Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni”. Nagy László verseiben ennek a „pokolnak” a sejtelme és az alászállás ígérete van meg — azokkal a megtorpanásokkal egyetemben, amelyek a költői rettenet nyomán születtek. Nagy László tehát költő, aki önnön mértékétől és lehetőségétől riadt meg, s kiteljesítésétől fordult el, a jövőre bízva a megoldást.